

ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕАТРУ ІМЕНІ МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОЛЕКСАНДРА КОРОЛЬЧУКА: МАНДРІВНА ХРОНІКА (1923–1924 рр.)

Стаття присвячена діяльності Театру імені Марії Заньковецької мандрівного періоду під керівництвом Олександра Корольчука. Авторка статті зупиняється на режисерській та організаційній складовій діяльності мистецького керівника Театру імені Марії Заньковецької у Катеринославі впродовж 1924–1925 рр.

Ключові слова: О. Корольчук, Театр імені Марії Заньковецької, режисура, акторська майстерність, вистава.

Статья посвящена деятельности Театра имени Марии Заньковецкой под руководством Александра Корольчука. Автор статьи останавливается на режиссерской и организационной составляющей деятельности художественного руководителя Театра имени Марии Заньковецкой на протяжении 1923–1924 гг.

Ключевые слова: Александр Корольчук, Театр имени Марии Заньковецкой, режиссура, актерское мастерство, спектакль.

The article detailed analysis activities artistic director of Maria Zankovetska Theatre Aleksandr Korolchuk The author is focusing accomplished by Aleksandr Korolchuk artistic director of Maria Zankovetska Theatre of 1923–1924 ss.

Keywords: Aleksandr Korolchuk, Maria Zankovetska Theatre, mask, actor's skill, performance.

В історії національного сценічного мистецтва прийнято вважати діяльність Театру імені Марії Заньковецької з 1923-го по 1931 рр. так званім мандрівним періодом. Мандрівний період — хронологічний проміжок функціонування колективу, коли заньківчани, втративши стаціонарну базу у Києві, були змушені тривалий час працювати «на колесах».

Однак усталені точки зору на ті чи інші події та явища в історії національної сцени, зокрема діяльність найстарішого драматичного колективу раз по раз потребують ґрунтовної перевірки та верифікації сучасними дослідниками, виявляючи ті твердження, що вибудовувалися на підставі помилкових давніших міркувань і висновків, особливо радянської доби.

Адже з 1923-го по 1931 рр. Театр імені Марії Заньковецької очолювали три відомі постаті українського театру: Олександр Корольчук, Олександр Загаров та Борис Романицький. Оскільки кожен з названих митців працював

у різних суспільно-політичних умовах, вибудовував «свою» репертуарну афішу, формував творчий склад, виходячи з індивідуального естетичного світогляду та професійного вишколу.

Відтак, з нашої точки зору, є доцільним вивчати діяльність заньківчан під дещо іншим, ніж досі прийнято, кутом зору: а саме укласти періодизацію трупи за біографічним принципом. Таким чином, наприклад, функціонування Театру імені Марії Заньковецької згаданого мандрівного періоду ми умовно можемо поділити на три частини: а) діяльність театру імені Марії Заньковецької під керівництвом Олександра Корольчука; б) діяльність заньківчанського колективу під керівництвом Олександра Загарова; в) діяльність театру імені Марії Заньковецької під керівництвом Бориса Романицького. Предметом нашого дослідження є діяльність Театру імені Марії Заньковецької мандрівного періоду під керівництвом Олександра Король-

чука. У цій публікації спробуємо уточнити та систематизувати вже наявну інформацію; спираючись на віднайдені джерельні матеріали, відомості із тогочасної періодики, світлин та програмок спектаклів, укладемо точний маршрут мандрів Театру імені Марії Заньковецької.

Отже, як довідуємося із статті В. Яременка «Десять років праці», група заньківчан під керівництвом Олександра Корольчука ліній сезон 1923 р. провела у Чернігові [42, 27]. Відомості, наведені В. Яременком, підтверджують також архівні джерела: збірка бухгалтерських документів Театру імені Марії Заньковецької (кошториси спектаклів, витрати на транспортні послуги, заробітну плату та ін.), що нині зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (м. Київ).

Матеріали чернігівської преси засвідчують, що Театрові імені Марії Заньковецької довелося розпочинати театральний сезон у приміщенні так званого «Літнього театру на Валу». Чернігівська Губполітосвіта на літній сезон видала колективові невелику державну субсидію в розмірі 1.500 крб. [16, 4].

Щодо репертуарної афіші, то ще на початку роботи заньківчан у Чернігові на сторінках місцевого видання «Красное знамя» були анонсовані спектаклі за творами таких драматургів, як: Т. Шевченко, І. Карпенко-Карий, І. Франко, Леся Українка, В. Винниченко, С. Черкасенко, а із творів європейського репертуару будуть показані п'єси Шекспіра, Шіллера, Мірбо, Ріделя і Словацького [36, 4].

Опрацьовуючи матеріали тогочасної преси, спогади, афіші та світлини, можемо припустити, що такі п'єси зарубіжної класики, як «Розбійники» Ф. Шіллера, «Зачароване коло» Л. Ріделя та «Мазепа» Ю. Словацького — це вистави, котрі були, по суті, поновленнями тих спектаклів, що йшли на сценах Київського театру Миколи Садовського та Державного Народного театру. А вистави за п'єсами В. Шекспіра хоча анонсувалися, однак в репертуар заньківчан влітку 1923 р. не були включені.

Окрім вище вказаних вистав, заньківчани систематично демонстрували місцевій публіці такі спектаклі, як «Гайдамаки» Т. Шевченка (інсценізація Леся Курбаса); «Сава Чалий», «Суєта» та «Бурлака» І. Карпенка-Карого; «Украдене щастя» та «Похорон» (інсценізація О. Корольчука) І. Франка; «Розбійник Кармелюк» Л. Старицької-Черняхівської; а також «Земля», «Про що тирса шелестіла», «Казка

старого млина» С. Черкасенка; «Гріх», «Панна Мара», «Чужі люди», «Натусь» та «Молода кров» В. Винниченка.

Також, на наш погляд, слід акцентувати увагу на тих спектаклях театру імені Марії Заньковецької, які стали складовою репертуарної афіші вже чернігівського сезону, зокрема: «Студенти» та «Люди в окулярах» А. Гака, «Минуле» та «Сентиментальний чорт» Є. Кротевича, «Мадонна з Ефесу» М. Жука, «Вій» Л. Улагая-Красовського. Отже, припускаємо, що впродовж літнього сезону вже формувалась одна з наскрізних, характерних рис репертуарної політики колективу — залучення до постановок творів сучасних вітчизняних авторів, навіть якщо їхні імена та доробок були абсолютно невідомі широкому загалові. Таким чином, цей вектор формування репертуарної афіші Театру імені Марії Заньковецької активізував та сприяв розвитку національного драматургічного письма та сценічних перекладів.

Як засвідчує листування драматургів, твори яких були втілені на заньківчанському кону, постановці завжди передували ще тривалий період усіяких переробок, численних доопрацювань та змін, які, як правило, робили спільно автор твору та режисер-постановник. Очевидно, Олександр Корольчук, як керманіч Театру імені Марії Заньковецької, актор і режисер, відіграв важливу роль у налагодженні такої співпраці колективу із тогочасними українськими драматургами та перекладачами, про що свідчить численний епістолярій митця.

Також заньківчани, впродовж усієї своєї історії, намагалися здійснювати постановки за творами класичної української драматургії на високому естетичному рівні. Відтак митці долали усталені стереотипи, що національна класика — гопак, горілка та шаровари. Про це в своєму огляді з приводу ще перших тижнів роботи театру у Чернігові, констатував місцевий театральний оглядач Дмитро Тась: «...один із глядачів вголос висловив здивоване: “А де ж співи і танці? бо суть українського театру — це співи і танці”. Ось чому, під час вистави “Гріх” В. Винниченка, було цікаво спостерігати не лише сам спектакль, акторське виконання, але, не менш цікаво, — за реакцією публіки. Бо ж, не один глядач прийшов до театру із сподіванням: “буде продемонстрована примітивна мелодрама в синіх шароварах, де хтось, когось уб'є в останньому акті і буде простити прощення за “тяжкий гріх”. А в перерві між цим будуть пісні і танці!”» [10, 4].

Як зазначав у згадуваній публікації місцевий театральний критик Дмитро Тась, смакуючи подробиці побаченого: «...тим часом вистава йшла, а нічого із сподіваного, глядачі так і не побачили: ні традиційних шароварів, ні пісень, ні танців. Перед глядачами розгорталась глибока психологічна боротьба, яка захоплювала і вабила публіку. <...> Дивлячись на сцену, і на глядну залу було цікаво спостерігати за поєдинком між акторами і публікою. <...> Актори вийшли переможцями» [10,4].

Окрім того, Д. Тась побіжно зауважив одну з характерних особливостей репертуарної політики заньківчан, їх мистецької генези: «Артисти театру імені Заньковецької не є революційними шукачами нових шляхів у театральному мистецтві, які могли б різким поривом діяти на свідомість провінційних театралів. Навпаки, вони продовжувачі українського класичного театру, створеного ще сто з лишком років тому М. Кропивницьким, а пізніше очолюваного М. Садовським. А тому доводиться непокоїтися за їхній успіх у чернігівській публіці» [10, 4]. Проте це «занепокоєння» було даремним: репертуарна афіша заньківчан поступово, а головне переконливо долали упередження місцевої публіки щодо «самої реальності ставлення європейського репертуару на українській сцені» [10, 4].

При цьому слід зауважити, що, окрім самого Чернігова, губернського міста, колектив здійснював систематичні виїзди до міст, містечок та навіть сіл всієї Чернігівської губернії загалом. Як свідчить фондова збірка бухгалтерських документів, а саме відомості на транспортні витрати Театру імені Марії Заньковецької, колектив впродовж літнього сезону відвідав зокрема такі населені пункти: Козелець, Нову Басань, Ніжин та ін. [17, арк. 62].

Адже відомо, що Київська Головополітосвіта та театр імені Марії Заньковецької створили спеціальну Комісію з проведення святкування 35-річного ювілею творчої діяльності відомого українського артиста Федора Левицького. Цю Комісію очолив голова першої профспілки українських театральних діячів, багаторічний колега по сцені Київського театру М. Садовського, тогочасний керманіч заньківчан Олександр Корольчук [28].

У статті, присвяченій урочистостям з нагоди ювілею Ф. Левицького, рецензент під псевдонімом «Е.Т.» зазначив: «Про ювілей Ф. В. Левицького першими потурбувались його товариші, колеги із театру імені М. Заньковецької,

де і виникла думка про святкування його ювілею. Корольчук розмістив повідомлення про намір відзначити ювілей славного артиста Федора Васильовича Левицького у київській газеті “Більшовик”, за ним відгукнулись харківські “Вісті ВУЦВК” та “Сільська правда”, елисаветградський журнал “Червоний шлях”. <...> На прикладі ювіляра Ф. Левицького кажемо, що артист по справедливості заслуговує звання народного артиста. ... » [28].

Слід окремо зауважити, що відомий український актор, учень Марка Кропивницького, Федір Васильович Левицький з 1920 р. вже не виступав на професійній сцені. Він покинув Київ через поганий стан здоров'я своєї дружини, якій лікарі рекомендували жити у селі. Тому родина артиста оселилася у містечку Нова Басань на Чернігівщині. Тут немолодий уже артист учителював, був диригентом хору при місцевій церкві. На численні прохання його колег повернутися на велику сцену Ф. Левицький категорично відмовлявся. Вочевидь, саме тому заньківчани урочисто відсвяткували ювілей у містечку Нова Басань, на сцені місцевого клубу спорядивши кілька бенефісних спектаклів, де Ф. Левицький виступив у таких постановках, як «Мазепа» Ю. Словацького, «Весняні сни» О. Добровольського (переклад цієї п'єси з польської здійснив сам бенефіціант спеціально для Київського театру М. Садовського — О. П.) та «Бурлака» І. Карпенка-Карого. До речі, можемо припустити, що саме під час підготовки ювілейних заходів було зроблене знамените фото, на якому зображені чотири українські актори: Федір Левицький, Олександр Корольчук, Борис Романицький, Василь Яременко, представники різних акторських поколінь [28, 32].

Зазначимо, що такі регіональні гастролі, окрім виступу на ювілеї Ф. Левицького у м. Нова Басань, були вимушеними заходами [28, 32]. Адже матеріальне становище театру було тяжким: ціни на квитки закладалися дуже низькі, тому колектив не міг забезпечувати себе сам. Відтак без систематичних фінансових субсидій з боку Чернігівської Губполітосвіти функціонування Театру імені Марії Заньковецької було фактично неможливим, особливо тяжко складалася ситуація з боку матеріального забезпечення спектаклів. Однак, місцева влада не поспішала допомагати заньківчанам адаптуватися у складних фінансово-матеріальних умовах. Окрім того, наближався зимовий період, а приміщення, де виступав театр, — «Літній театр на

Валу», — було геть не пристосоване до роботи у холодну пору року. Отже це означало автоматичне припинення роботи колективу взагалі.

Вже згадуваний критик Дмитро Тась характеризував стан колективу на початок зимового сезону у Чернігові так: «...театр переживає велику матеріальну скруту — ціни на квитки утримують театр постільки-поскілки. Цілком очевидно, що саме цим пояснюється брак акторів на низку амплуа. На наш погляд, врятувати театр може лише негайна зміна репертуару, поповнення трупи і серйозна підготовка новоствореної трупи» [37, 4]. Таким чином виникає замкнуте коло: кардинальна зміна репертуару та поповнення трупи, її подальший розвиток потребують, передовсім, стабільності з матеріального боку. Чернігівська Губполітосвіта цієї стабільності та систематичної організаційної підтримки для функціонування театру імені Марії Заньковецької так і не надала.

Щодо змін у підходах до формування репертуарної політики, то у згадуваній публікації Д. Тась гостро критикує колектив за постійне звернення до класичної спадщини, ігнорування «духу революційної доби» [37, 4]. Виступи у заньківчанській трупі такого артиста, як Ф. Левицький, та постановки і гри П. Саксаганського автор публікації називає історичним «низькопробним анахронізмом, який треба здати в архів». На наш погляд, тут простежуються певні подвійні стандарти радянської влади: адже святкування ювілею 35-річної творчої діяльності Федора Левицького широко висвітлювали у пресі [2], всіляко наголошуючи позитивне значення його творчості та всіх корифеїв для українського мистецтва загалом [28, 33]. Проте вже незабаром Д. Тась у тому ж часописі «Красное знамя», підсумовуючи роль знаменитих артистів Левицького і Саксаганського, дозволяє собі іронічно-зневажливе зауваження, мовляв: «українському театрові не пощастило з корифеями» [37, 4]. Тобто, як бачимо на прикладі цієї публікації Дмитра Тася, риторика місцевої критики, порівняно з початком літнього сезону, значно змінилася. Припускаємо, що на цю ситуацію, акценти місцевих рецензентів дуже впливало значне погіршення стосунків Театру імені Марії Заньковецької з керівництвом Чернігівської Губполітосвіти.

Так, Г. Веселовська серед причин невдачі стаціонарування заньківчан на зимовий сезон у Чернігові вказує, насамперед, на відсутність гучного резонансу тогочасних спектаклів ко-

лективу. Адже керівництво театру, на думку дослідниці, більше декларувало намірів, ніж мало реальних творчих здобутків, але причини цього знову ж таки полягали у відсутності належних умов праці [3, 16]. Проте, спираючись на фондові збірки Центрального державного архіву вищих органів влади та Музею театрального, музичного і кіномистецтва України, а також тогочасну періодику, слід уточнити та розширити наведену інформацію у згадуваній публікації.

З нашої точки зору, окрім складних умов праці, ще одним ключовим, негативним фактором налагодження роботи заньківчан у Чернігові були постійні гастролі, а точніше, майже щотижневі концерти російсько-малоросійських артистів з Києва, Одеси, навіть Саратова і Таганрога, які вдосталь презентували місцевій публіці низькопробний репертуар із «співами і танцями». Природно, такий стан справ не міг не позначитися на відвідуваності, а відтак популярності і резонансі заньківчанських спектаклів, а головне, зовсім не сприяв підвищенню рівня культури серед місцевих глядачів. При цьому місцева влада, яка ще на початку літнього сезону декларувала наміри всіляко сприяти створенню серйозної української драми у Чернігові, тепер зовсім не поспішала врегулювати культурну політику в регіоні. Як наслідок — це неминуче спричинило конфліктну ситуацію.

Фінансово-матеріальний стан колективу (й справді надзвичайно важкий) та відсутність належних умов праці змусили керманіча заньківчан, Голову ради Театру імені Марії Заньковецької Олександра Корольчука звернутися із відкритим листом до керівництва Чернігівської Губполітосвіти. У цьому листі О. Корольчук послідовно виклав план розвитку колективу та необхідні кроки, які потрібно було б зробити місцевій владі. Втілення цього плану у перспективі дасть можливість реалізувати важливі культурні завдання у місті. Відтак місцева влада потенційно також мала бути зацікавлена у реалізації цих завдань на практиці: «Здійснення цих важливих завдань можливе лише при певній підтримці театру і сприятливих умовах (підкреслення наше — О.П.), на підставі чого Рада театру ім. Заньковецької просить Губполітосвіту дати можливість розпочати свою працю на зимовий сезон у місті Чернігові» [12, арк. 3].

Порозуміння так і не вдалося досягти: Театр імені Марії Заньковецької був змушений виїхати з Чернігова. Оскільки повернення до Києва було вже неможливе, то виникло гостро

актуальне питання: що колективу робити далі? куди їхати?..

Василь Яременко був не лише артистом, а й адміністратором та завідувачем трупі театру, а його дружина Ганна Яременко вела всю бухгалтерію колективу, відтак митець знав стан справ не лише з естетичного боку, а й із матеріального та організаційного [27, 2]. Тому, на нашу думку, слід звернути увагу на оцінку цього періоду функціонування заньківчан у нотатках митця: «Театр був на межі катастрофи, всі міста, які б могли б прийняти театр на три-чотири місяці зимового сезону, були вже зайняті» [42, 28]. Також В. Яременко нарікав на тривалі «ремонтні» роботи зимового театрального приміщення, що їх провадило керівництво м. Чернігова, а наслідком «ремонту» став виїзд колективу із цього міста [42, 29].

Також В. Яременко обминає інший важливий чинник, який вплинув на подальшу діяльність колективу, а саме переформатування трупі. Як довідуємося з особистого архіву відомої артистки Катерини Лучицької, напередодні приїзду у Чернігів до творчого складу заньківчан належали:

а) жіночий персонал: Заньковецька, Ліницька, Лучицька, Жирова, Притиск, Малиш-Федорець, Мікулінська, Майська, Піша, Полянська, Левченко, Барвінок, Гриненко, Барило, Пашкевич, Якубович, Янкевич, Ярошенко;

б) чоловічий персонал: Саксаганський, Мар'яненко, Корольчук, Сагатовський, Паньківський, Чичорський, Олесь, Пащенко, Каргальський, Волинський, Петраківський, Миколаєнко, Рябов, Демидов, Махлайчук, Мартинович, Яременко, Концов, Зубко, Ковалівський, Ятаган, Барвінський, Рябов, Суховій, Романицький, Почипинець [34, арк. 17].

Принагідно слід зауважити, що частина із вказаних митців зокрема: Олена Левченко, Марія Гриненко, подружжя Ольга Полянська та Іван Мар'яненко, Северин Паньківський, Осип Пащенко, Іван Петраківський — не виїхали з колективом до Чернігова.

Після того як стало відомо, що Театр імені Марії Заньковецької знову чекають мандри і невідомість, трупу покинули такі знані митці, як Марія Малиш-Федорець, подружжя Катерина Лучицька та Іван Сагатовський. Таким чином, творчий склад трупі напередодні виїзду з Чернігова був зовсім нечисленний. Як свідчать щоденникові записи Василя Яременка, 24 жовтня 1924 р. Театр імені Марії Заньковецької залишив Чернігів [43, 43].

Першим населеним пунктом, після Чернігова, куди прибули заньківчани, стало м. Ромни, котре, як відомо, було знайомим мистецьким середовищем для О. Корольчука, адже він упродовж двох сезонів керував українською драматичною трупою при місцевій «Просвіті». Саме тут, у Ромнах, О. Корольчук уперше спробував свої сили як самостійний режисер і педагог [29, 49–66]. Саме з Ромен, на запрошення О. І. Корольчука, до Театру імені Марії Заньковецької вступили багато місцевих артистів, цілі родинні династії: сестри Вікторія та Віра Янчук, брати Микола та Костянтин Богдановичі, подружжя Ганна та Василь Яременки. Окрім того, з Ромен походили такі артисти-заньківчани, як Клавдія Линник (в театрознавчій літературі більш поширена зрусифікована версія прізвища цієї мисткині — Ліннік — *О. П.*), Степан Зубко, Михайло Ятаган, Іван Овдєнко [30, 61]. Тож природно, що в скрутний момент для подальшого існування колективу вибір О. Корольчука припав саме на Ромни.

Слід принагідно зауважити, що при вивченні особових справ заньківчан та штатних розписів впадає у вічі той факт, що протягом 1922–1931 рр. дві третини творчого складу колективу Театру імені Марії Заньковецької становили митці, які походили з Полтави або Полтавської губернії, а м. Ромни, як відомо, на той час також належало до складу Полтавської губернії. Ситуація почала докорінно змінюватися лише із стаціонаванням театру у Запоріжжі (влітку 1931 р.), адже тоді до складу поступово приєдналося молоде покоління місцевих митців.

Так чи інакше, після від'їзду з Чернігова театральний сезон у Ромнах заньківчани відкрили 8 листопада 1923 р., у приміщенні, що мало назву «театр Літнього Городського Саду». Однак це приміщення так само, як і у Чернігові, було непридатне для виступів в осінньо-зимовий сезон. Отож незадовільні умови роботи не давали можливості цілком забезпечувати життєдіяльність і повноцінний розвиток молодого театрального колективу.

Відомості про відкриття театрального сезону у Ромнах у листопаді 1923 р. підтверджують також збережені світлини В. Яременка в колі родини датовані листопадом 1923 р., коли він уже був професіональним актором-заньківчанином. Дослідник О. Кулик, у своїй книжці присвяченій історії Театру імені Марії Заньковецької неточно називає місце початку гастролей колективу осінньо-зимового сезону 1923/1924 рр.: не м.

Ромни, а смт. Лохвицю: «Питання про майбутнє театру не було вирішено (тобто не вдалося підписати угоду щодо продовження гастролей у Чернігові — *О. П.*), і він змушений був восени виїхати до Лохвиці. Тут театр працював понад два місяці, поставивши вперше на радянській сцені п'єси «Лихі пастухи» О. Мірбо і «Примари» Г. Ібсена» [15, 13].

До цієї наведеної інформації з книжки О. Кулика потрібно внести деякі уточнення. Насправді, як ми вже зазначали вище, колектив Театру імені Марії Заньковецької, після переїзду з Чернігова, спочатку прибув у м. Ромни. Водночас із виступами на роменській сцені, заньківчани здійснювали часті виїзди у навколишні міста і селища, в тому числі й до Лохвиці. Зауважмо, що у смт. Лохвиця ніколи не існувало театрального приміщення, а був наявний тільки невеличкий клуб, збудований силами місцевої «Просвіти» при початковій школі [31, арк. 20]. Власне, у приміщенні цього клубу заньківчани дали кілька вистав з 12 січня по 2 лютого 1924 р. В колекції Роменського краєзнавчого музею (структурний підрозділ Державного історико-культурного заповідника «Посулля» — *О. П.*) зберігаються кілька світлин та програмок спектаклів Театру імені Марії Заньковецької, які були показані протягом сезону 1923/1924 рр. роменчанам та жителям навколишніх сіл та містечок, зокрема і Лохвиці: «Мірандоліна» К. Гольдоні; «Гартюф» Ж.-Б. Мольєра; «Мед каштелянський» І. Крашевського; «Примари» Г. Ібсена, а із українського репертуару: «Наталка-Полтавка» І. Котляревського; «Маруся Богуславка» «Богдан Хмельницький», «Зимовий вечір» М. Старицького; «Суєта», «Бурлака», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого; «В катакомбах» і «У пущі» Лесі Українки та ін.

Так, із тексту програмки драми Генріка Ібсена «Примари» довідуємося, що режисером-постановником спектаклю був Олександр Корольчук. Обсада ролей у цій постановці театру імені Марії Заньковецької була така: фру Альвінг — Ганна Мещерська; Освальд — Борис Романицький, пастор — Олександр Корольчук; Регіна — Клавдія Даценко; Еннстранд — Федір Приходько. Показово, що помічником режисера в цій виставі був актор і режисер Лесь Олесь, учень Панаса Саксаганського [32]. На жаль, нам не вдалося відшукати матеріалів тогочасної преси, адже у повітовому місті Ромни не працювали професійні критики чи театральні журналі-

ти, які б могли б зафіксувати ширшу рецепцію цього спектаклю на сторінках місцевих газет. Також слід зауважити, що, попри несприятливі умови для праці в Ромнах, театр провадив активну громадську роботу. Так, Олександр Корольчук від імені заньківчан звернувся до Київської Головополітосвіти з проханням заснувати у маєтку знаменитої артистки Ганни Петрівни Затиркевич-Карпинської в селі Блотниця дачу-притулок для непрацевдатних артистів. Адже маєток мисткині ще за її життя неодноразово грабували, кілька разів він горів. А таке цільове призначення маєтку, як дача-притулок для акторів старшого віку, на думку О. Корольчука, «дозволить зберегти пам'ять про велику артистку і послужить громаді» [13, арк. 1].

Однак Київська Головополітосвіта категорично відмовила Олександрові Корольчуку, мотивуючи відмову тим, що у маєтку час від часу виступають робітничо-колгоспні драмгуртки, популяризуючи ідеї радянської влади серед місцевого населення [20, арк. 1]. Отож, як бачимо, заньківчанський колектив, незважаючи на складнощі забезпечення власного функціонування, був активно інтегрований в громадське життя того населеного пункту, де доводилося працювати на певний момент часу.

Наступним населеним пунктом після Ромни для заньківчан стало м. Крюків, де діяли великі ремонтні майстерні для поїздів та інших транспортних засобів, які обслуговувала велика кількість робітників. Очевидно, тому для так званого культурного обслуговування цієї маси робітників, театральний колектив запросили виступити на сцені місцевого клубу при ремонтних майстернях з 4 по 11 лютого 1924 р. У своїх рукописних нотатках [44, арк. 17-18] В. Яременко окремо наголошує, що у Крюкові театр презентував публіці той самий репертуар, що й у Ромнах [42, арк. 35-34].

Наступним населеним пунктом, де виступав Театр імені Марії Заньковецької на чолі з Олександром Корольчуком, став Кременчук. Тут театр презентував свої спектаклі з 14 лютого по 6 березня. До Кременчука заньківчани прибули на запрошення Кременчуцького комітету профспілки працівників землі і лісу, виступали на сцені робітничого клубу. Показово, що у своєму слові подяки драматичному колективу, керівництво цієї профспілки дуже чітко апелювало до мистецької генези історії виникнення Театру імені Марії Заньковецької: «До першого українського державного театру імені

Марії Заньковецької» [4, арк. 17]. Щодо репертуару заньківчан у Кременчуці, то про враження місцевої публіки, умови праці театрального колективу можемо довідатися із допису автора, який підписався криптонімом «Маляр»: «Уявіть собі... Працюєш і мрієш: в суботу йде “У пуці”, в неділю “Натусь” і т.д. Спочинеш у театрі <...> Трупа принесла промінь культури в маси і підбадьорювала тих, хто почав тонуть у дентині. На виступах цієї трупи вчилися наші аматори і молодь» [24, 7].

Вочевидь, Театр імені Марії Заньковецької насправді користувався великою популярністю серед населення. Так, автор згадуваного допису в своїй публікації навів таку показову деталь: незважаючи на від'їзд заньківчан із Крюкова, його мешканці все одно ходили пішки, долаючи 6 верст, на вистави театру у Кременчук, формуючи для цього групи по 60 чоловік. Причому театрального колективу ішов назустріч своїм глядачам, передовсім тим, які не могли через матеріальні обставини відвідувати театр, запровадивши для цього спеціальну знижку 25%, що було безпрецедентним кроком серед театральних колективів того часу [24, 7].

З особливим захопленням дописувач «Маляр» відгукувався про такі спектаклі Театру імені Марії Заньковецької, як історична драма «Розбійник Кармалюк» Л. Старицької-Черняхівської та драматична поема «У пуці» Лесі Українки [24, 7]. Режисером-постановником обох вказаних вистав був Олександр Корольчук. Найбільше враження на автора згадуваної публікації справила, насамперед, постановка драми «У пуці» Лесі Українки: «хто бачив виставу переказував іншим, а ті, хто бачив щиро хотіли бачити її знов» [24, 7].

А от причини, які змусили улюблений театр так багато переїздити з місця на місце, а відтак швидко залишити і Крюків, і Кременчук, «Маляр» прокоментував так: «...трупа Корольчука втікла із Кременчука. Мусила тікати. Бо всі артисти трупи, на чолі з Корольчуком, мають буржуазну звичку щодня, хоч раз, щось з'їсти. Кепська звичка, коли нема чого» [24, 7].

Ці відомості анонімого рецензента щодо вказаного репертуару доповнюють рукописні нотатки В. Яременка. У цих нотатках період гастролей на Полтавщині [35] у параграфі «репертуар», а саме в рубриці «були зроблені» знаходимо інформацію про такі прем'єрні спектаклі Театру імені Марії Заньковецької, як: «В катакомбах» Лесі Українки, «Сватання у

царя Латина» Л. Старицької-Черняхівської, «Над безоднею» Я. Мамонтова [44, арк. 19].

Слід зазначити, що по дорозі до м. Олександрії, трупа заньківчан здійснила своєрідну зупинку, а саме — взяла участь у вшануванні Дня пам'яті Тараса Шевченка 11 березня 1924 р. в селі Озерному Олександрійського району Катеринославської губернії. Місцеві селяни після свята щиро дякували заньківчанам, бажаючи «успіхів у Вашій славній роботі» [7, арк. 19]. Ця подія для подальшої історії Театру імені Марії Заньковецької мала досить важливе значення. Адже у цьому святі брали участь відомі і впливові тогочасні культурні та громадські діячі: літературознавець і театрального критик Андрій Недзвідський [26] та письменник, керівник Катеринославської філії Всеукраїнської літературної організації «Плуг» Іван Ткачук [я]. Знайомство, дружні творчі стосунки заньківчан із цими особистостями, згодом відіграють ключову роль у справі удержавлення та стаціонауванні колективу. На нашу думку, одним із яскравих свідчень цієї тези є спогад І. Ткачука про удержавлення колективу: «Згадую той вечір, коли актив колективу і його покійний тодішній керівник Корольчук радились з письменниками, як налагодити роботу, як повернути справу так, щоб у Дніпропетровську <...> повернути робітничі маси у дійсне театральне мистецтво. <...> Після цієї наради почалось клопотання про удержавлення» [38, 35]. У цьому тексті спогадів Івана Ткачука, хоч і невиразно, але проковзує те, винятково важливе, значення, яке мала зустріч цих культурних діячів із заньківчанами на Шевченківському святі в селі Озерному.

Так чи інакше, але після виступу в с. Озерному, Театр імені Марії Заньковецької прибув до м. Олександрії й працював у цьому місті з 12 березня по 30 квітня 1924 р. [8, арк. 21]. Як довідуємося із вітальної адреси мешканців м. Олександрія, у цьому місті відбулися аж дві заньківчанські прем'єри: «Лиха іскра» І. Карпенка-Карого та «Студентська вечірка» Михайлова. Зауважмо, що саме у м. Олександрія відбувся спільний бенефісний спектакль артистів театру імені Марії Заньковецької Олександра Корольчука та Ганни Барвінок [9] — у виставі за драмою «Украдене щастя» І. Франка. Цей бенефіс став святом всіх містян, які вітали своїх улюблених артистів [1, арк. 22].

Після цих гастролей драматичний колектив ще мав по одному-два виступи в багатьох містах і містечках: Зінов'ївське, Знам'янка, Но-

вий Буг, Олешки, Британи, Нікополь, Вознесенськ, Гола Пристань. Так, комітет профспілки робітників курорту «Гопра», розташованого в м. Гола Пристань, у своєму вітальному слові до колективу театру зазначив, що заньківчани стали справжніми сіячами на ниві української культури. Адже у більшості названих населених пунктів ніколи не виступав український професійний театр, а тому «подвижницьку роботу молодого українського драматичного колективу, її значення для українізації цього регіону важко переоцінити» [5, арк. 24]. Наступною точкою на маршруті гастрольних виступів колективу стало м. Каховка, де вони виступали з 1 по 3 червня на запрошення місцевої Райосвіти. У своєму інформаційному повідомленні керівництво цієї інституції відзначило працю театру в своєму місті так: «Ми щиро вдячні за роботу і ті 4 вистави, які колектив влаштував у Каховці. Ці вистави зразкові та високохудожні, а головне, дали можливість громадянству бачити справжній Український театр, який воно до цього — ніколи не бачило. Адже смаки нашого громадянства склалися під впливом театральної халтури, так званих «малоросійських труп». Отже, зрозуміло, що в цих умовах Українська сцена асоціювалась лише з гопаком і горілкою» [6, арк. 25].

Отож як простежуємо із тексту цього повідомлення, заньківчанам на периферії довелося зіштовхнутися зі стійким стереотипним сприйняттям українського театру місцевою публікою, причому ці проблеми були тотожні як для Чернігова, так і для Каховки — попри їх абсолютно відмінну географію, культурне середовище і т. п. Після виступів у Каховці, драматичний колектив вирушив до м. Херсона. Припускаємо, що «по дорозі» колектив міг давати окремі спектаклі у тих населених пунктах, де для цього знаходилися більш-менш придатні умови: клуби, приміщення літніх театрів тощо.

Так чи інакше, у Херсоні заньківчани перебували з 4 червня до 1 серпня 1924 р. Зазначимо: у своїй публікації В. Яременко зауважує, що гастролі у Херсоні тривали недовго (5–6 днів) а також, що виступи у Новоукраїнці, Первомайському, Олешках, Британах відбувалися вже після гастролей у Херсоні [42, 29]. Однак ці відомості повністю заперечує угода між Театром імені Марії Заньковецької і Херсонською Наросвітою. Так, Голова ради театру, актор і режисер Олександр Корольчук підписав угоду із керівництвом інспектури Херсонської Наросвіти про те, що *весь літній сезон* (підкреслення і курсив наш —

О. П.) заньківчани провадитимуть у цьому місті [41, арк. 1]. У тексті цієї угоди окремо зазначалося, що колектив мусить також забезпечувати так зване пільгове культурне обслуговування для працівників окремих підприємств, крім того, встановлюється певна кількість запрошень (10–12 осіб), які колектив повинен виділяти на кожен спектакль для працівників тієї ж таки інспектури Херсонської Наросвіти [41, арк. 1].

Як довідуємось із матеріалів місцевого часопису «Херсонський комунар», Театр імені Марії Заньковецької презентував для місцевої публіки спектаклі «Тартюф» Ж.-Б. Мольєра; «Гайдамаки» Т. Шевченка (інсценівка Леся Курбаса); «Сава Чалий» та «Безталанна» І. Карпенка-Карого; «Украдене щастя» І. Франка; «Баладина» Ю. Словацького; «У пущі» та «На полі крові» Л. Українки; «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської; «Про що тирса шелестіла та «Казка старого млина» С. Черкасенка; «Чужі люди», «Панна Мара», «Натусь» і «Молода кров» В. Винниченка; «Студенти» та «Люди в окулярах» А. Гака; «Студентська вечеря» Михайлова. Таким чином, можемо простежити, що принципи формування репертуару Театру імені Марії Заньковецької були незмінні: українська та зарубіжна класична драматургія, а також велика частка творів сучасних українських драматургів. Щодо сценічного приміщення, то весь літній сезон впродовж червня-серпня 1924 р. Театр імені Марії Заньковецької виступав у приміщенні Міського театру імені Луначарського.

Окрім того, після виїзду із Чернігова Театр імені Марії Заньковецької впродовж жовтня 1923 р. по серпень 1924 р. здійснював виїзди з окремими виставами до Полтави. Вочевидь, це були кроки, спрямовані на те, щоб підписати угоду на стаціонанування із Полтавською Губполітосвітою, познайомити місцевих глядачів із своїм репертуаром, творчим ансамблем, налагодити контакти із місцевою владою і т. д. Спроби отримати сталий осідок у Полтаві становлять окрему сторінку в мандрівній хроніці заньківчан.

Неодноразові звернення керівництва театру до міської влади Полтави щодо стаціонанування, надання можливості орендувати придатне для роботи драматичного колективу приміщення не мали жодної реакції у відповідь. І так тривало доти, поки на сторінках київського часопису не опублікував свій допис директор театру імені Марії Заньковецької Максим Лебідь [18] Він публічно розповів про всю організаційну пробле-

матику, пов'язану зі справою стаціонавання театру у Полтаві та отримання в оренду приміщення для виступів [19, 7]. Тільки після публікації цього допису заньківчанському колективу дозволили виступати у приміщенні театру імені М. В. Гоголя замість актової зали будинку Полтавського Губсельбуду, як було до цього. Спираючись на інформаційні повідомлення у тогочасній пресі, нам вдалося встановити, що заньківчани у Полтаві, з жовтня 1923 р. по серпень 1924 р. презентували місцевій публіці вистави: «Мірандоліна» К. Гольдоні, «Розбійники» Ф. Шіллера, «Гайдамаки» Т. Шевченка (інсценізація Леся Курбаса), «Натусь» та «Молода кров» В. Винниченка, «Мадонна з Ефеса» М. Жука, «Минуле» та «Герой» Є. Кротевича. До речі, дві останні названі постановки здійснив сам Євген Кротевич, який за сумісництвом був і першим завідувачем літературної частини театру [14, 126].

Окрім того, на вистави до театру імені Марії Заньковецької приїздив Панас Саксаганський [14, 125-126]. З цієї нагоди заньківчани презентували у Полтаві ще одну виставу — «Наталка-Полтавка» І. Котляревського, як бенефіс знаменитого артиста П. Саксаганського і на пошанування мешканців Полтави в особі їх великого земляка [33].

Отже, вибір м. Полтави як постійного осідку для колективу був найбільш прийнятним. Хоча слід відзначити, що згадуваний директор театру М. Лебідь наводив і деякі інші аргументи на користь стаціонавання театру імені Марії Заньковецької саме у Полтаві.

Так, Максим Лебідь, у вище названій публікації зазначав, що йому самому інколи дивно, на чому тримається, існує Театр імені Марії Заньковецької [19, 7]. Він зауважив, що жодні прохання до керівництва Полтавської Губполітосвіти про надання театрові статусу стаціонарного та виділення субсидії результатів не дали, у відповідь завжди чули одне: «везде хозрасчет — нечего не даем» [19, 7]. Відтак, на думку М. Лебеда, останнє слово в цій справі мусить пролунати з Харкова (тогочасна столиця УСРР — *О. П.*): «там, там і там — потрібні театри і дати директиви на місця» [19, 7]. А свій допис до київського часопису «Література. Наука. Мистецтво» М. Лебідь завершив емоційним криком про допомогу: «Ториші! Підтримуйте хоч морально, будіть з-гори всіх, кого можна! Не дайте померти живому ділові...» [19, 7]. Однак ситуація не зрушила з місця: сподівана директива з Харкова до Полтави так і не надійшла.

В той час як заньківчани перебували у Херсоні на літніх гастрольях, намагаючись отримати стаціонар у Полтаві, а відтак певну стабільність і надію на майбутнє існування свого театру, місцева преса вже анонсувала виступи Драматичного театру ім. Т. Шевченка на осінньо-зимовий сезон 1924/1925 рр. Тобто всі сподівання та боротьба заньківчан за отримання стаціонару в Полтаві завершилися остаточною поразкою [19, 7]. Водночас ситуація для них погіршилась ще й тим, що Вінницька Губполітосвіта розірвала в односторонньому порядку попередню укладену угоду на виступи заньківчанського колективу протягом вересня 1924 р. на Поділлі [21, 2 арк]. Становище для театру склалося якнайгірше: справа із стаціонаванням не вирішилась зовсім, театр опинився на межі самоліквідації.

Однак порятунок надійшов із зовсім несподіваного боку: Театр імені Марії Заньковецької отримав пропозицію від Катеринославської філії Всеукраїнської літературної організації «ПЛУГ», в особі керівника цієї організації, письменника і театрального критика Івана Ткачука, провести осінньо-зимовий сезон у Катеринославі (нині місто Дніпро — *О. П.*) [38, 35-36]. Тож уже на осінньо-зимовий сезон 1924/1925 р. заньківчани вирушили до Катеринослава.

У Катеринославі відбулися кілька загально-міських конференцій, де обговорювалися спектаклі Театру імені Марії Заньковецької, плани щодо формування репертуарної афіші, організація глядача. Адже великі промислові підприємства сконцентрували у Катеринославі велику кількість робітничих мас, які мали потребу в організації свого дозвілля, духовного виховання засобами мистецтв, а заньківчанський колектив дуже вписувався у такий культурно-мистецький ландшафт міста і саме на таку роль [22].

Як результат таких обговорень була підписана угода про співпрацю між заньківчанами і літераторами «Плугу», результатом якої стало створення окремого так званого культурного блоку. Створення такої структури передовсім давало юридичні підстави Іванові Ткачуку і Олександрові Корольчуку направити до керівника відділу мистецтв при Наросвіті УРСР М. Христового [40, арк. 23], окрему ухвалу, в якій увагу керівництва відділу мистецтв при НКО акцентували на тому, що: «блок культурних організацій Катеринослава цілком підтримує удержавлення театру ім. М. Заньковецької. З того успіху, який має Театр імені Марії Зань-

ковецької у Катеринославі видно, що цей театр цілком задовольняє якнайширші потреби місцевого суспільства. До того ж, театр конче потрібен в місті у справі українізації та боротьби з малоросійськими трупами» [40, арк. 23]. Результати обговорень, успіхи перших вистав були справді вражаючими, а головне переконали місцеву владу — Катеринославську Губполітосвіту — підтримати клопотання до Головополітосвіти щодо удержавлення та стаціонування Театру імені Марії Заньковецької у Катеринославі [23]. Справді, Катеринославська Губполітосвіта взяла на себе клопотання про удержавлення і навіть виступила одним із ініціаторів цієї справи [11]. Тож уже 29 листопада 1924 р. від Головополітосвіти надійшов офіційний наказ на удержавлення Театру імені Марії Заньковецької [25, арк. 24], згідно з яким було вирішено:

1. Затвердити назву Державний драматичний театр імені Заслуженої народної артистки Марії Заньковецької.

2. Закріпити Державний драматичний театр імені заслуженої Народної артистки Марії Заньковецької за Катеринославською Губполітосвітою.

3. Постійну базу для Державного драматичного театру імені заслуженої Народної артистки Марії Заньковецької закріпити призначення Великого міського театру імені Луначарського у Катеринославі.

Так чи інакше, для Театру імені Марії Заньковецької удержавлення їхнього колективу було справді великою перемогою, успішним підсумком зусиль багатьох артистів, режисерів, письменників, культурних і громадських діячів, просто звичайних глядачів. Відтак можемо констатувати, що з 29 листопада 1924 р. починається цілком нова сторінка в історії театру імені Марії Заньковецької, так званий катеринославський період діяльності, але це вже тема окремої розвідки.

Джерела та література

1. [без підпису] Дорогі бенефіціари Олександр Іванович і Варвара Антонівна! — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Київ) (далі ЦДАВОВУ) — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 22.

2. Василько В. Ф. В. Левицький / Василь Василько [Миляєв]. — К. : Державне видавництво музичної літератури і образотворчого мистецтва, 1958. — 116 с.

3. Веселовська Г. Мандрівний період діяльності театру ім. Марії Заньковецької: хронологія творчого

виживання / Ганна Веселовська // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. — Львів. — 2008. — Вип. 8.

4. Від Кременчуцького комітету профспілки робітників землі і лісу. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 17.

5. Від комітету профспілки робітників курорту «Гопра». — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 24.

6. Відношення від Райосвіти м. Каховки. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 25.

7. Вітальна адреса від сільради села Озерного Олександрійського району на Катеринославщині. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 19.

8. Вітальна адреса від мешканців Олександрії. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 21.

9. Ганна Барвінок — перше сценічне ім'я знаменитої заньківчанської артистки, яка згодом увійшла в історію національної сцени як Варвара Любарт (справжнє ім'я — Варвара Антонівна Колишко).

10. Д. Спектакли українського колектива / Д[митро] [Тась] // Красное знамя. — Чернігів. — 1923. — 30 липня. — № 437. — С. 4.

11. Клопотання про удержавлення та закріплення Театру ім. М. Заньковецької за Катеринославським відділом мистецтв при інспектурі Катеринославської Губполітосвіти. — Музей театрального, музичного і кіномистецтва України (далі МТМКУ) (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 1624. — 2 арк.

12. Корольчук О. До Чернігівської Губполітосвіти (Чернігів. 1923 р.) / Олександр Корольчук. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 9221. — Арк. 3.

13. Корольчук О. Лист до Київської Головополітосвіти. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 9036. — 1 арк.

14. Кротевич Є. Київські зустрічі. Спогади / Євген Кротевич. — К. : Мистецтво, 1965. — 335 с.

15. Кулик О. Львівський театр імені М. К. Заньковецької / Олексій Кулик. — К. : Мистецтво, 1989. — 181 с.

16. Культура и искусство // Красное знамя. — Чернігів. — 1923. — 20 червня. — № 433. — С. 4.

17. Кошторис Театру імені Марії Заньковецької на сезон 1923/1924. Частина V. Рахунок прибутків та видатків Державного драматичного театру імені народної артистки Марії Заньковецької. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Оп. 9. — Спр. 546. — Арк. 62.

18. Лебідь Максим Максимович — народився 24 листопада 1899 р. у с. Келеберда Кобеляцького повіту Полтавської губернії. Відомий як поет, член Всеукраїнської літературної організації «ПЛУГ». У 1917 р. М. Лебідь розпочав діяльність у царині театрального мистецтва: став директором полтавської філії Українського національного театру. Згодом, на запрошення О. Корольчука, став першим директором Театру імені Марії Заньковецької; виконував ці обов'язки з 1923 до 1927 р. Максим Лебідь відомий як театральний публіцист та літератор, на сторінках періодики інколи виступав під псевдонімом Микола Лебідь або підписував свій матеріал криптонімом «М.Л.». Був репресований 23 серпня 1934р.; реабілітований посмертно.

19. Лебідь М. Укрдрам труппа у Полтаві / М. [аксим] Лебідь // Література. Наука. Мистецтво. — К., 1924. — 9 березня. — № 10. — С. 7.

20. Лист Київської Головополітосвіти до керівництва Народного театру імені Марії Заньковецької. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 9037. — 1 арк.
21. Лист до театру імені Марії Заньковецької від Вінницької окрінспектури Наросвіти. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 1041. — 2 арк.
22. Лист до літературної організації «ПЛУГ» (Катеринослав. 1924 р.). — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 2090. — 1 арк.
23. Лист театру імені Марії Заньковецької до Катеринославської Губполітосвіти (Катеринослав, 1924 р.). — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 1621. — 2 арк.
24. Маляр Трупа М. Заньковецької. (Допис із Кременчука) / Маляр // Література. Наука. Мистецтво. — К., 1924. — 21 березня. — С. 7.
25. Наказ на удержавлення Драматичного театру імені заслуженої Народної артистки Марії Заньковецької. — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 24.
26. Недзвідський Андрій Володимирович — народився 10 вересня 1908р. в м. Одеса, з 1964р. доктор філологічних наук; професор. Український театрознавець та літературознавець. Автор книжок про Василя Василька та Лідію Мацієвську. А також один із перших дослідників сценічних прочитань драматургії Тараса Шевченка на національній сцені. Крім того, співпрацював із Театром імені Марії Заньковецької як театральний аналітик, публічно виступав із доповідями про ті чи інші постановки колективу на загальноміських конференціях у Катеринославі (нині м. Дніпро) та Запоріжжі. Також перу Андрія Недзвідського належать перші театрознавчі огляди заньківчанських вистав за творами Тараса Шевченка на сторінках фахової періодици.
27. Особова справа Ганни Борисівни Яременко. Машинопис. — Архів автора. Арк. 2.
28. Палій О. Твори Юліуша Словацького на сцені Театру імені Марії Заньковецької: до історії питання (20-ті рр. ХХ ст.) / Оксана Палій // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого. — 2014. — Вип. 16.
29. Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.) / Оксана Палій // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого. — Київ. — 2013. — Вип. 13.
30. Палій О. Василь Яременко і український драматичний театр у Ромнах / Оксана Палій // Просценіум. — Львів. — 2013. — № 38–40.
31. Подячне слово директора Лохвицької середньої школи до заньківчан. (січень 1924 р.). — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 20.
32. Програмка спектаклю «Примари» Г. Ібсена. Театр імені Марії Заньковецької. — МТМКУ (Київ). — Відділ афіш та програмок. — 1 арк.
33. Програмка спектаклю «Наталка-Полтавка» І. Котляревського. Бенефіс Панаса Саксаганського. Театр імені Марії Заньковецької. — Зберігається на кафедрі театрознавства та акторської майстерності Львівського національного університету ім. Івана Франка. — 1 арк.
34. Склад театру імені Марії Заньковецької. Сезон 1922/1923р (весна, 1923 р.). — МТМКУ (Київ). — Фонд Катерини Лучицької. — Арк. 17.
35. Такі населені пункти, як Ромни, Лохвиця, Крюків, Кременчук, входили до складу Полтавської губернії. Очевидно, саме тому виступи у цьому краї Василь Яременко означив як гастролі на Полтавщині.
36. Тась Д. В театре им. Заньковецкой / Д[митро] Тась // Красное знамя. — Чернігів. — 1923. — 22 липня. — № 435. — С. 4.
37. Тась Д. Корифеї, зайці та доля театру / [Дмитро] Тась // Красное знамя. — Чернігів. — 1923. — 5 жовтня. — № 523. — С. 4.
38. Ткачук І. Заньківчани у Дніпропетровську / Іван Ткачук // Театр ім. Марії Заньковецької 1922–1932 рр.; за ред. Б. Романицького, М. Фінна, В. Яременка, П. Руліна. — Харків : ДВОУ «Мистецтво», 1933. — 45 с.
39. Ткачук Іван Васильович — народився 25 вересня 1891 р. в с. П'ядики Коломийського повіту (нині Коломийський район Івано-Франківської області). Під час Першої світової війни вступив до легіону Українських Січових Стрільців (УСС), воював на стороні Австро-Угорської імперії а у 1917 р. потрапив у російський полон, і там захопився більшовицькими ідеями. Відтоді залишився мешкати спочатку у Мелітополі, а згодом у Катеринославі, працював редактором газет «Советский путь» та «Думка». Іван Ткачук виявив себе як активний прихильник політики «українізації». Саме з його подачі у Катеринославі виник популярний, а тому впливовий журнал «Зоря», який був реорганізований із російськомовного часопису «Звезда» та «Искусство трудящихся». Письменник очолював Катеринославську філію Всеукраїнської літературної організації «ПЛУГ». Крім того, Іван Ткачук був одним із організаторів створення міжлітературного об'єднання «Західна Україна», яке гуртувало довкола себе митців, що родом походили із західноукраїнських земель. Був репресований в грудні 1933 р. Після таборів, 1945 р. повернувся до Львова де й невдовзі помер 9 жовтня 1948 р., реабілітований посмертно 17 квітня 1957 р.
40. Тов. Христовому від блоку культурних організацій Катеринослава! — ЦДАВОВУ (Київ). — Ф. 166. — Спр. 593. — Арк. 23.
41. Угода між театром імені Марії Заньковецької і інспектурою Херсонської Наросвіти. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Інв. № 1055. — 2 арк.
42. Яременко В. Десять років праці / Василь Яременко // Театр ім. Марії Заньковецької 1922-1932 рр.; за ред. Б. Романицького, М. Фінна, В. Яременка, П. Руліна. — Харків : ДВОУ «Мистецтво», 1933. — 45 с.
43. Яременко В. Роздуми артиста. Машинопис / Василь Яременко // Архів автора. — 288 с.
44. Яременко В. Нотатки. Рукопис. — МТМКУ (Київ). — Відділ рукописів. — Фонд С. Карпенка. — Інв. № 8987. — 24 арк.